

Andrzej Sadowski
Zakład Socjologii Ogólnej
Uniwersytet w Białymstoku

STEROWANIE WIELOKULTUROWOŚCIĄ. DOTYCHCZASOWE DOŚWIADCZENIA I KIERUNKI PRZEMIAN

(NA PRZYKŁADZIE WOJEWÓDZTWA BIAŁOSTOCKIEGO)

Spółeczeństwo polskie lat 90. „odkrywane” jest na nowo jako społeczeństwo zróżnicowane kulturowo. Badania potwierdzają, że proces ten pogłębia się nie tylko drogą kolejnego „odkrywania” już istniejących całości kulturowych, ale mamy do czynienia z procesem tworzenia się nowych [Kempny, Kopciak, Łoziński, 1997]. Stwierdza się, że „wielokulturowość społeczeństwa polskiego stała się już „wielokulturowością ujawnioną”, dostrzegalnym faktem społecznym” [ibidem, s. 7].

Wielokulturowość jest pojęciem złożonym. Rozumiem je jako zinstytucjonalizowane na zasadach demokratycznych współżycie w obrębie państwa jednostek, wspólnot i innych form zbiorowości cechujących się wyartykułowaną społecznie tożsamością kulturową. W definicji zakładam, że samo współwystępowanie dwóch lub więcej grup kulturowych nie oznacza istnienia wielokulturowości. Wówczas mamy do czynienia ze zróżnicowaniem kulturowym.

Z fenomenem wielokulturowości mamy do czynienia dopiero wówczas, kiedy dochodzi do trwałych form kontaktów międzykulturowych, które powodują wytworzenie się kulturowo różnorodnej całości. Wielokulturowość służy zatem do oznaczenia wytworzonego na zasadach demokratycznych układu kulturowego, który obok istotnego zróżnicowania cechuje się elementami spójności, pozwalającej na podjęcie wspólnych działań. Jest całością dostatecznie zintegrowaną, aby wspólnie osiągać zamierzone cele. Wielokulturowość oznacza nieuchronność istnienia określonej polityki państwowej (lub samorządowej) regulującej stosunki międzykulturowe oraz że regulacje te dokonane zostaną (lub zostały) według reguł demokratycznych.

Nie istnieje jeden rodzaj wielokulturowości. W praktyce istnieje wiele rozwiązań, które można określić jako wprowadzenie jej do życia społecznego. Zgadzam się z J. Kurczewską, która stwierdza, że w krajach Europy Środkowo-wschodniej „dopiero zaczynają się kształtować rodzime, lokalne i regionalne wersje multikulturalizmu” [Kurczewska, 1997, s. 50]. Wielokulturowość posiada swoje makrospołeczne, mezo- i mikrospołeczne oblicza. W pracy skupię uwagę na wielokulturowości kształtującej się na poziomie regionalnym.

Przesłanką przygotowania referatu była hipoteza, że w warunkach polskich, a tak-

że województwa białostockiego wyczerpały się możliwości żywiołowego kształtowania się stosunków międzykulturowych w odniesieniu do większości polskiej oraz zamieszkujących tutaj mniejszości kulturowych (etnicznych). Wobec tego istnieje obiektywna potrzeba sterowania ukształtowanym zróżnicowaniem kulturowym według współczesnych reguł demokratycznych.

Kulturowa różnorodność społecznego świata trwa od zarania dziejów. W większości przypadków w przeszłości oraz obecnie mamy do czynienia ze zjawiskami i procesami dominacji oraz podporządkowania kulturowego, do czego wykorzystywano różne działania i instytucje społeczne. Kulturowe zróżnicowanie próbowano ograniczać i podporządkowywać istniejącym strukturalnym i politycznym. Modelowo zakładano, że struktury polityczne powinny pokrywać się z kulturowymi. Okazało się to coraz trudniejsze do utrzymania w praktyce wraz z procesami narastania podmiotowości i tożsamości kulturowej jednostek i grup społecznych.

Dopiero w społeczeństwach demokratycznych stwierdzono, że w obrębie jednej organizacji politycznej mogą istnieć różne grupy i kategorie kulturowe. Pojawiło się wobec tego wyzwanie praktyczne, jak dostosować istniejące struktury polityczne, prawne, do wymogów kulturowo zróżnicowanego społeczeństwa, a także, jak przemiany tego typu doprowadzić do społecznej świadomości?

Obecnie istnieją zobiektywizowane kodeksy w formie prawa, a także innych norm społecznych będące zbiorem określonych reguł postępowania, które są przestrzegane lub do których poszczególne społeczeństwa powinny zmierzać (prawa człowieka, poszanowanie praw mniejszości itp.). Ponadto istnieją wypracowane i przetestowane w praktyce modele międzykulturowego współżycia, które można odnieść także do warunków województwa białostockiego. Mam na myśli wielokulturowość jako pożądany model międzykulturowego współżycia.

Rozważania teoretyczne na ten temat początkowo ukształtowały się w Stanach Zjednoczonych pod pojęciem pluralizmu kulturowego. Nie oznaczał on jednak świadomej polityki państwa zmierzającej do wprowadzenia reguł partnerskiego międzykulturowego współżycia w społeczeństwie. Pluralizm kulturowy pojmowano jako świadomy wysiłek grup mniejszościowych w połączeniu z przyzwoleniem państwa do podtrzymania ich etniczności (przeważnie drogą promocji kultury mniejszościowej) przy równoczesnych staraniach o zajęcie poczesnego miejsca w obrębie grupy dominującej [Luhman, Gliman, 1980]. Zatem stanowił on rodzaj ideologii, a następnie nazwę ruchów politycznych tych grup mniejszościowych, które domagały się prawa do bycia odmiennymi w obrębie innej grupy dominującej.

Jako model funkcjonowania społeczeństwa wielokulturowość (multiculturalism) początkowo ukształtowała się w Kanadzie (od 1971), a następnie w Australii (od 1973 roku) [Collins, 1995]. Jak dotąd nadal nie jest to model powszechnie przyjęty w społeczeństwach wieloetnicznych, chociaż w większości współczesnych społeczeństwach zachodnich znajdziemy wiele oryginalnych rozwiązań w tym zakresie. Przyjmuję założenie, że istnieje powszechna akceptacja idei wielokulturowości w społeczeństwach demokratycznych oraz że czynione są poszukiwania praktyczne, jak ów fenomen kulturowy wdrożyć w praktyce.

Jednocześnie należy stwierdzić, że w ostatniej instancji o charakterze stosunków międzykulturowych decydują rozwiązania praktyczne tak w obrębie poszczególnych

państw, jak i społeczeństw, które są wynikiem przede wszystkim zróżnicowanego i ciągle zmieniającego się składu etniczno-kulturowego mieszkańców, wynikiem nakładania się dynamicznych potrzeb i oczekiwań mniejszości i większości oraz umiejętności i woli ich wdrożenia w praktyce. Żywiolowe stosunki międzykulturowe to stosunki nie regulowane, kształtowane przez życie metodą prób i błędów oraz ostatecznie zasymilowane do życia codziennego. W stosunkach codziennych utrzymują się w postaci gotowych wzorów zachowań w różnych sytuacjach kontaktów międzygrupowych.

Z procesami sterowania mamy do czynienia wówczas, kiedy staramy się wywierać wpływ, wywołać pożądane zmiany otoczenia z zamiarem osiągnięcia zamierzonego celu. „Sterowanie polega na wywoływaniu pożądanych zmian struktury układu” [Kossecki, 1981]. Przy wykorzystaniu pojęcia „sterowanie” mniej odwołuję się do tradycji cybernetyki jako nauki interdyscyplinarnej uprawiającej sterowanie za pomocą odpowiedniego przetwarzania informacji. Chodzi mi jedynie o podkreślenie konieczności miękkiego sposobu oddziaływania na procesy międzykulturowego współżycia, wykraczającego poza sformułowania brzmiące mechanicznie i instrumentalnie, jak chociażby zarządzanie kulturową różnorodnością [Griffin, 1997].

Poprzez sterowanie tym problemem możliwe będzie zbudowanie społeczeństwa wielokulturowego, czyli takiego społeczeństwa, które osiągnęło wysoki stopień instytucjonalizacji zróżnicowania kulturowego, jest zdolne do pełnego spożytkowania płynących z tego korzyści i nie ma z tego tytułu jakichś specjalnych problemów¹ [ibidem, s. 772]. Jego cechą charakterystyczną jest wysoki stopień instytucjonalizacji zróżnicowania kulturowego. Umożliwia to powtarzalność i odtwarzalność działań społecznych. Instytucjonalizacja tutaj oznacza proces społeczny polegający na tym, że podstawowa działalność wielokulturowa nie przebiega żywiolowo, ale w obrębie wielu instytucji, że ilość instytucji tego typu wzrasta, zmieniają się funkcje instytucji istniejących oraz następuje internalizacja ich istnienia w społecznej i indywidualnej świadomości mieszkańców mniejszości i większości kulturowej(-ych). Jest to społeczeństwo, w którym dominuje przekonanie o przewadze korzyści w porównaniu do kosztów wynikających z braku podjęcia zadań organizacji społeczeństwa wielokulturowego. Jest to społeczeństwo, które uzyskało względny stan społecznego konsensusu wszystkich podstawowych segmentów wielokulturowej struktury społecznej.

Na podstawie tak skonstruowanego narzędzia teoretycznego spróbuję przynajmniej typologicznie określić przemiany procesów dotyczących zróżnicowania kulturowego w warunkach województwa białostockiego w okresie powojennym ze szczególnym uwzględnieniem czasów obecnych. Pomijam przedstawienie składu kulturowego mieszkańców województwa białostockiego, ponieważ zajęłoby to znaczną część mojego referatu. Zakładam, że zjawisko to jest dostatecznie znane [Sadowski, 1992].

Zwykle różnorodność kulturowa definiowana jest według wymiarów takich jak: płeć, wiek, przynależność (pochodzenie) etniczna, religijna, kraj pochodzenia, mające kulturowe znaczenie cechy fizyczne, wzory zachowań, poglądy polityczne, światopogląd i inne. Za podstawowe zmienne ilustrujące zróżnicowanie kulturowe mieszkańców województwa białostockiego przyjmuję przynależność wyznaniową i narodowościową.

¹ Definicja społeczeństwa wielokulturowego została przygotowana z wykorzystaniem określenia organizacji wielokulturowej.

O przemianach zróżnicowania kulturowego mieszkańców Białostocczyzny w okresie powojennym wnioskuję nie na podstawie materiałów źródłowych dostępnych w formie decyzji, aktów prawnych itp., ale na podstawie skutków takiej działalności w postaci określonych form życia zbiorowego mieszkańców. Szerzej proces przemian stosunków międzyetnicznych w województwie białostockim został przedstawiony w odrębnej pracy [Sadowski, 1995].

Wyróżniłem tam następujące etapy przemian stosunków między mniejszością białoruską oraz większością polską :

- procesy stabilizacji białoruskiej mniejszości w Polsce (1944-1946);
- procesy akulturacji (1947-1955);
- procesy integracji (1956-1970);
- etap przyspieszonej asymilacji strukturalnej (1971-1980);
- etap tworzenia się nowej tożsamości narodobiałoruskiej (1980-1989);
- Białorusini w warunkach demokracji (od 1989 r.).

Krótki przegląd powojennych przeobrażeń mniejszości białoruskiej na tle większości polskiej wskazuje, że można mówić przynajmniej o czterech zasadniczych procesach przemian.

Pierwszym jest proces kształtowania się tożsamości narodowej, od tożsamości wioskowej, lokalnej, religijnej, poprzez tożsamość regionalną do rozwiniętej tożsamości narodowej (polskiej, białoruskiej i ukraińskiej). Nie jest to proces o charakterze liniowym. Obok dojrzałych postaci tożsamości narodowych utrzymują się nadal inne typy. Zmianie ulegają szczególnie proporcje między nimi.

Równie ważnymi są procesy instytucjonalizacji życia białoruskiego. Od zupełnego braku organizacji i placówek reprezentujących interesy białoruskie, poprzez instytucje społeczne i kulturalne do politycznych i gospodarczych w połączeniu z narastaniem spełnianych przez nie funkcji mniejszościowych oraz – co jest szczególnie ważne – narastanie społecznego przekonania także wśród większości, że zróżnicowanie etniczne jest naturalną cechą mieszkańców województwa białostockiego.

Autonomicznych badań wymagają procesy ruchliwości społecznej przedstawicieli białoruskiej mniejszości w Polsce. Uważam je za bardzo istotne dlatego, że miały one charakter sprawczy względem innych przemian społecznych. Masowe migracje ze wsi do miast, przejście od związanych z uprawą roli pozycji społeczno-zawodowych na wsi do różnorodnych pozycji w miastach, masowe zdobywanie wykształcenia i włączanie się do zinstytucjonalizowanego życia większości polskiej i inne powodowały z jednej strony bardzo pożądaną awans społeczny, procesy asymilacyjne, ale także świadome wybory białoruskiej tożsamości narodowej.

W krótkim okresie powojennym odnotować można także ważne procesy nabywania świadomości obywatelskiej społeczności prawosławnych Białostocczyzny. Jeszcze w okresie międzywojennym mniejszość prawosławna w Polsce skłonna była popierać każdą władzę państwową. Poparcie udzielone komunistom w okresie powojennym jest trudne do jednoznacznej interpretacji. Moim zdaniem była to raczej niezgoda na rządy międzywojenne oraz w jakimś stopniu wyraz tożsamości wynikającej z prawosławia jako „ruskiej wiary”. Następnie było to poparcie społecznego awansu i nadziei wyjścia z sytuacji marginalności terytorialnej i etnicznej.

Obecnie mamy do czynienia z wyraźnie wyartykułowaną podmiotowością poli-

tyczną białoruskiej mniejszości narodowej, a przynajmniej tej jej części, która występuje w zorganizowanej postaci w życiu publicznym regionu i kraju. Wyrazem zaawansowanych procesów nabywania świadomości obywatelskiej jest jednoznaczny wybór państwa polskiego jako swojego w połączeniu z różnymi stopniami społecznego dystansu względem państwa białoruskiego.

Procesy sterowania zróżnicowaniem kulturowym w województwie białostockim do 1989 roku stanowiły odzwierciedlenie polityki narodowościowej prowadzonej w całym kraju. Nie wnikając w szczegóły była to polityka typu asymilacyjnego. Wychodziła z założenia, że wcześniej czy później wytworzy się społeczeństwo polskie jednorodne etnicznie i kulturowo, a do tego stanu prowadzą procesy asymilacyjne. Podzielałam opinię G. Babińskiego, że przekonanie tego typu było i w wielu przypadkach jest nadal zjawiskiem utrzymującym się w Europie i w świecie. „W dalszym ciągu – zdaniem G. Babińskiego – dominuje zakorzenione głęboko przeświadczenie, przyjmowane w zasadzie jako pewnik i nie oparte na szerszych podstawach teoretycznych, że w ramach struktur państwowych wcześniej, czy później wytworzą się społeczności jednorodne kulturowo i etnicznie. Myślę, że właśnie to przekonanie, bardziej niż teorie modernizacji, ciąży na polityce wobec mniejszości [...] To, co różnicuje różne modele polityki, sprowadza się do form asymilacji, do jej szybkości i do metod najlepiej temu służących” [Babiński, 1992].

Przedstawiłam pogląd G. Babińskiego, aby podkreślić złożoność tego procesu oraz przywołać zagrożenia, jakie mogą powstać w wyniku ewentualnych przekonań o nieuchronności asymilacji, o tym, że polityka wielokulturowości nie jest perspektywiczna.

Dotychczasowe procesy sterowania zróżnicowaniem kulturowym doprowadziły do wytworzenia się w województwie białostockim dwóch podstawowych typów międzyetnicznego współżycia: asymilacyjnego oraz akomodacyjnego [Sadowski, 1995, s. 217-225].

Asymilacyjny typ międzyetnicznego współżycia wyraża się w zdaniu: „żyjemy tak, aby podziały narodowe były niewidoczne”. Charakteryzuje on takie stosunki międzyetniczne, w których głównym celem mniejszości jest pełne przejęcie kultury większości na ogół w połączeniu z rezygnacją z własnej kultury i tożsamości narodowej. Ze strony większości występuje natomiast oczekiwanie asymilacji jako koniecznego warunku społecznej akceptacji. Zarówno z punktu widzenia grupy asymilującej jak i asymilowanej celem nadrzędnym jest utworzenie homogenicznego społeczeństwa na gruncie wartości grupy większościowej.

Zarówno przedstawiciele większości jak i mniejszości wydają się w relatywnej większości akceptować taki typ współżycia, w którym obie strony dokładają starań, aby nie uzewnętrzniać różnic kulturowych. W obrębie społeczności lokalnych przejawia się to dominacją polskich wartości kulturowych tam, gdzie dochodzi do kontaktów międzyetnicznych. Przykładowo w województwie białostockim językiem kontaktów międzyetnicznych jest język polski. Jednocześnie język białoruski (w postaci różnych gwar) zachował się w kręgach rodzinnych społeczności prawosławnych. Natomiast wśród katolickich społeczności badanego obszaru tradycyjna gwara białoruska niemal zupełnie została zastąpiona przez język polski (m.in. dawny powiat sokólski i dąbrowski).

Procesy asymilacyjne są długie i złożone. W nawiązaniu do typologii M. Gordona [Gordon, 1964] stwierdzam, że na badanym pograniczu procesy asymilacyjne osiągnęły zróżnicowane stopnie: od akulturacji, poprzez przejawy asymilacji strukturalnej do sytuacji asymilacji identyfikacyjnej (utożsamiania się z narodem asymilującym).

Typ akomodacyjny wyraża się w zdaniu, że „w społecznościach nie zwraca się uwagi na podziały narodowe, ważne są inne wspólne sprawy”. Nie jest to typ określany przez L. Wirtha jako obywatelski. Bardziej można go określić w nawiązaniu do modelu R. Parka, który przedstawił model stosunków międzyetnicznych od rywalizacji i konfliktu do akomodacji i asymilacji międzygrupowej” [Park, 1950]. Zwykle po etapie rywalizacji i konfliktów następuje wzajemne przystosowanie, jednostki i grupy społeczne sukcesywnie przystosowują się do nowo wytworzonych sytuacji. Akomodacja może przybierać postać dominacji i podporządkowania, kompromisu, tolerancji lub rozejmu [Bertrand, 1973].

Akomodacyjny charakter współżycia polega na przystosowaniu się do nowo powstałej sytuacji społeczno-kulturowej, politycznej itp. drogą wyłączenia ze stosunków wzajemnych tych spraw i problemów, które różnicują (antagonizują) przyzwyczajenie się do nich, przywiązanie do wartości wspólnych, wiążących się przede wszystkim z zamieszaniem w obrębie wspólnego państwa.

Na badanym pograniczu przedmiotem różnic są takie wartości jak: religia, język ojczysty, przynależność narodowa, a więc wartości rdzenne poszczególnych kultur, wartości, od których ewentualne oderwanie się przez asymilację jest trudne a często niemożliwe w ogóle. W związku z tym w stosunkach codziennych najczęściej wytwarza się tolerancja według zasady „żyj i pozwól żyć innym”. Akomodacyjnemu typowi międzyetnicznego współżycia sprzyjała asymilacyjna polityka państwa polskiego. Represjom podlegały szczególnie te wartości kulturowe, które różniły mieszkańców pogranicza.

Przykładowo oczekiwania potrzeby uzewnętrzniania postaw przynależności narodowej powodowały nowe życiowe napięcia i dylematy związane z autoidentyfikacją narodową szczególnie wśród mieszkańców zasymilowanych do narodowej większości, wśród osób o ukształtowanej podwójnej przynależności narodowej oraz wśród mieszkańców cechujących się brakiem poczucia przynależności narodowej. W konsekwencji nastąpiło zmniejszenie się (skurczenie się) upodmiotowionej części mniejszości narodowych, ale jednocześnie zdecydowanie bardziej aktywna stała się działalność „okrojonej mniejszości” zmierzająca do realizacji potrzeb mniejszościowych. Jednocześnie baza etniczna nie mogła „nadażyć” za mniejszościowymi ruchami społecznymi, których charakter kształtowały ich elity ideologiczne i polityczne. Powodowało to rozdziewięki między mniejszością narodową jako całością wyrażającą przyzwolenie na wzory zachowań asymilacyjnych i akomodacyjnych oraz elitą polityczno-ideologiczną, partycypującą i kształtującą rywalizacyjny lub pluralistyczny typ międzyetnicznego współżycia.

Pozostałe typy międzyetnicznego współżycia, takie jak: pluralizm kulturowy, separatyzm oraz konflikt występują w bardzo małym zakresie wśród mieszkańców województwa białostockiego.

Typ pluralizmu kulturowego wyrażony został stwierdzeniem, że „podziały są widoczne, obserwuje się postawy wzajemnego zainteresowania, a nawet sympatii”. Jak wskazują doświadczenia innych krajów typ pluralizmu kulturowego na ogół nie stanowi wyboru ogółu mieszkańców pluralistycznego społeczeństwa. Jest przede wszystkim odpowiedzią grup mniejszościowych, aby przezwyciężyć (ograniczyć) zjawiska dominacji grupy większościowej. Obejmuje świadomy polityczny wysiłek grup mniejszościowych jak i większościowych w kierunku podtrzymania i rozwijania ich etniczności

drogą promocji kultur etnicznych, a także uzyskiwania wpływu na ekonomiczne i polityczne wartości społeczeństwa dominującego [Luhman, Gilman, 1980]. Modeloworzecz ujmując, są to takie stosunki, w obrębie których poszczególne grupy etniczne mają pełną możliwość, na gruncie stworzonych prawnie i zagwarantowanych publicznie równych szans, zachowania własnej tożsamości oraz pielęgnowania i rozwijania własnej kultury; stosunki, w których dominuje przekonanie, iż pielęgnowanie kultur poszczególnych grup etnicznych w obrębie państwa sprzyja bogactwu kulturowemu całego społeczeństwa, a więc jest wartością pozytywną.

Typ pluralizmu kulturowego między białoruską mniejszością narodową a większością polską jest w trakcie kształtowania się. Przesłanki jego realizacji znajdują się szczególnie w mikrostrukturach otwartych na współdziałanie, takich jak: małżeństwa mieszane, grupy towarzyskie, wsie mieszane oraz szczególnie te mieszane społeczności miejskie, gdzie mniejszość i większość znajdują się w proporcjach pozwalających (a nawet wymuszających) organizowanie pozytywnego współdziałania (np. Bielsk Podlaski, Hajnówka).

Kształtowaniu pluralizmu kulturowego sprzyjają pozytywne wzajemne nastawienia, nawiązywania do tradycji polskiej tolerancji wyznaniowej, wspólne interesy. Utrudniają zaś utrzymujące się w świadomości społecznej, często interpretowane instrumentalnie, zaszczości historyczne, stereotypy narodowościowe, mity oraz także różnicujące się interesy większości i mniejszości uzewnętrzniane w wielu formach zinstytucjonalizowanej działalności społecznej.

Przesłanki pluralizmu kulturowego ukształtowały się przede wszystkim w następstwie wysiłków do utrzymania odrębności ze strony samych mniejszości. Znaczącym formalnym aktem władzy wojewódzkiej, dostrzegającym potrzebę zmierzania ku wielokulturowości w polityce regionalnej było powołanie pełnomocnika wojewody ds. mniejszości narodowych. Obecnie można spotkać stwierdzenia, że takie rozwiązanie organizacyjne nie sprawdziło się. Problem wymaga odrębnych studiów i badań. W formie hipotezy można stwierdzić, że istotnym powodem porażki w działalności pełnomocnika ds. mniejszości było przypisane do pozycji założenie, że rola zawodowa pełnomocnika polega głównie na transmisji informacji państwowych (władzy) do poszczególnych mniejszości narodowych oraz na informowaniu przedstawicieli władzy na temat sytuacji wśród mniejszości narodowych. Wypowiadane są opinie, że powołanie pełnomocnika ds. mniejszości narodowych miało także na celu pozbawienie przedstawicieli mniejszości bezpośredniego prezentowania swoich racji na forum podstawowych instytucji politycznych i administracyjnych województwa białostockiego. Nie zakładano, że pełnomocnik może także pełnić funkcje rzecznika mniejszości narodowych względem władzy wojewódzkiej. Problemy powodowało przyjęte w działaniach pełnomocnika założenie, aby wszystkie mniejszości etniczne traktować jednakowo.

Warto podkreślić, że funkcjonowanie pełnomocnika powodowało także wiele skutków pozytywnych z punktu widzenia kształtowania się społeczeństwa wielokulturowego. Przykładowo jego działalność w znacznej mierze doprowadziła do relatywnie większej podmiotowości szczególnie przedstawicieli tzw. małych liczebnie mniejszości (m.in. Rosjan, Cyganów) zamieszkujących województwo białostockie, a wcześniej wyraźnie pomijanych w polityce mniejszościowej.

Porażka pierwszych prób sterowania zróżnicowaniem kulturowym nie może być

odebrana jako niemożność sterowania nimi w ogóle. W literaturze naukowej podkreśla się konieczność uwzględniania w polityce narodowościowej kilku powszechnie podzielanych uwarunkowań. Polityka jest skuteczna, gdy ocena sytuacji jest oparta na prawdziwych teoriach. Warunkiem jej powodzenia jest obiektywna możliwość jej realizacji [Babiński, 1992].

Doświadczenia polityki wielokulturowości w kilku krajach wskazują, że jest ona przynajmniej perspektywicznie skuteczna, rozwiązuje złożone problemy międzyetnicznego współżycia w warunkach społeczeństw demokratycznych, chociaż wiąże się z koniecznością poniesienia określonych kosztów (nakładów). Wielu autorów podkreśla, że wielokulturowość powoduje nowe zróżnicowania, a nawet nowe konflikty kulturowe. Wskazuje się, że wielokulturowość jest niesprawiedliwa, ponieważ pozbawia kultury większościowej ich dominującej pozycji względem innych kultur.

Wprowadzenie zasady wielokulturowości do życia zbiorowego dostarcza społeczeństwu wiele korzyści. Przede wszystkim usuwa z życia zbiorowego wszelkie formy predestynacji (także kulturowej). Przenosi reguły demokratyczne ze sfery polityki do sfery kultury (kultury są z gruntu równe), dowartościowuje kultury mniejszościowe, poszerza bogactwo kulturowe społeczeństwa, zasadniczo wzmacnia jego siłę ekonomiczną (społeczeństwo uwolnione z więzów podporządkowania jest sprawniejsze ekonomicznie), zapewnia ład społeczny.

W Polsce nie mamy (lub nie są mi znane – A. S.) zintegrowanych – opartych o wiedzę naukową, planów prowadzenia polityki narodowościowej, nie mówiąc już o dążeniu do tworzenia podstaw wielokulturowości tak w kraju, jak i w regionie.

W sytuacji braku udokumentowanych naukowo i podzielanych społecznie wzorów zachowań w odniesieniu do wielokulturowości, pozostaje korzystać z wzorów i doświadczeń innych. Zdaniem specjalistów w procesie kierowania różnorodnością powinno się uwzględniać tak indywidualne jak i organizacyjne strategie rozwiązywania problemów różnorodności. Na indywidualne strategie składają się:

- zrozumienie – czynniki kulturowe powodują, że ludzie zachowują się różnie i że z tymi różnicami trzeba się pogodzić;
- wczuwanie się – ludzie powinni próbować zrozumieć punkt widzenia innych;
- tolerancja – akceptacja inności;
- komunikacja – otwarte przedstawianie problemów związanych z różnorodnością [Griffin, 1997, s. 717-719].

Na oddzielne podkreślenie zasługują działania organizacyjne. Powinny one uwzględnić zmienną wyznaniowo-narodowościową we wszystkich podstawowych działaniach władzy wojewódzkiej. Inaczej może pojawić się zagrożenie w postaci opinii o dyskryminacji etniczno-kulturowej. Konkretna praktyka powinna kierować się elastycznością i różnorodnością podejmowanych działań, które wychodzą naprzeciw potrzebom międzyetnicznego współżycia.

Zasadnicze znaczenie w procesie sterowania zróżnicowaniem kulturowym należałoby przypisać konstruowaniu i wdrażaniu modeli wychowania dla pluralizmu, trzonem których byłaby organizacja edukacji międzykulturowej na wszystkich szczeblach kształcenia w regionie. Przez model wychowania dla pluralizmu G. Babiński rozumie „nie wąski program wychowania realizowany w ramach instytucji wychowawczych, lecz raczej ogólną politykę różnych grup i instytucji, nie tylko państwowych i publicz-

nych [...]. Celem i rezultatem tej polityki, czy takiego modelu wychowania jest taka zmiana stosunków między różnymi grupami etnicznymi, która doprowadzi do zmniejszenia prawno-ekonomicznych różnic między tymi grupami oraz do zmniejszenia wzajemnych uprzedzeń, negatywnych stereotypów i dystansów” [Babiński, 1994, s. 38].

W nawiązaniu do istotnych różnic w zakresie więzi między wspólnotami etnicznymi i religijnymi, należałoby zastanowić się nad specyfiką sterowania w procesie tworzenia pluralizmu religijnego i etnicznego. Dotychczasowe doświadczenia w zakresie wychowania dla pluralizmu w USA, Kanadzie, Australii z uwzględnieniem zmiennej religii wskazują, że ma to miejsce wówczas, kiedy następuje proces prywatyzacji religii [ibidem, s. 39] i w ten sposób częściowe jej wyłączenie ze sfery życia publicznego. Nasza sytuacja jest diametralnie inna. Religia przez wieki stanowiła główne lub przynajmniej ważne kryterium tożsamości etnicznej tak wśród przedstawicieli większości jak i mniejszości narodowych w województwie białostockim. Wobec tego jest ona i będzie ważnym czynnikiem utrzymywania się dystansów międzykulturowych. W tym przypadku tolerancja religijna staje się podstawowym zadaniem wychowania dla pluralizmu.

W pracy starałem się przedstawić skrótowo narzędzia badawcze w postaci zdefiniowania podstawowych kategorii (por. schemat zamieszczony poniżej – A. S.) oraz podkreślić konieczność poszukiwania skutecznych i akceptowanych społecznie, nowych form sterowania utrzymującym się tutaj zróżnicowaniem kulturowym. Ukształtowane dotychczas w sposób żywiołowy formy międzykulturowego współżycia powodują, że aktualnie utrzymuje się na ogół wysoki poziom ładu stosunków międzygrupowych. Jednocześnie obserwowane przemiany, zwłaszcza stosunków międzyetnicznych, będą powodować narastającą nieadekwatność obecnego ładu w stosunku do nowych wymogów międzykulturowego współżycia.

W pracy przedstawiony został następujący tok myślenia badawczego:

Kategorie badawcze:

1. Zróżnicowanie kulturowe.
2. Pluralizm kulturowy.
3. Wielokulturowość.

Polityka państwa:

1. Asymilacyjna.
2. Przyzwolenia na pluralizm.
3. Regulacja według reguł demokratycznych.

Działania mniejszości:

1. Działania przystosowawcze.
2. Promocja kultury mniejszościowej.
3. Współtworzenie społeczeństwa wielokulturowego.

Typy społeczeństw:

1. Społeczeństwo zróżnicowane kulturowo.
2. Społeczeństwo pluralistyczne.
3. Społeczeństwo wielokulturowe.

Bibliografia

- Babiński G. [1994], *Pogranicze etniczne, pogranicze religijne. Modele wychowania dla pluralizmu*, w: „Przegląd Religioznawczy”, nr 3.
- Babiński G. [1992], *Porządek polityczny a zróżnicowanie etniczne. O niektórych uwarunkowaniach polityki państwa w stosunku do mniejszości etnicznych* w: T. Borkowski (red.), *Nauki społeczne a polityka*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Socjologiczne, Zeszyt 16.
- Bertrand A. [1973], *Basic Sociology*, Louisiana State University, USA.
- Collins J. [1995], *Racism, Ethnicity and Multiculturalism: Australia and Canada Compared; Paper to the session „Migrations, Cultural Diversity and Conflict”*, The International Institute of Sociology. World Congress, Trieste, Italy, 2-6 July, s. 14.
- Gordon M. [1964], *Assimilation in American Life*, New York.
- Griffin R. W. [1997], *Podstawy zarządzania organizacjami*, Warszawa.
- Kempny M., Kopciak A., Łoziński S. [1997], *U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego*, Warszawa.
- Kossecki J., [1981], *Cybernetyka społeczna*, Warszawa.
- Kurczewska J. [1997], *Odkrywanie wielokulturowości i współczesne ideologie*, w: M. Kempny, A. Kopciak, S. Łoziński, *U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego*, Warszawa.
- Luhman R., Gilman S. [1980], *Race and Ethnic Relations: The Social and political Experience of Minority Groups*, Belmont, California.
- Park R., [1950], *Race and Culture*, II, Glencoe.
- Sadowski A., [1992], *Skład wyznaniowy i narodowościowy mieszkańców północno-wschodniej Polski*, w: „Pogranicze. Studia Społeczne”, t. II, Białystok.
- Sadowski A., [1995], *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok.

Summary

A. Sadowski – *Guiding the multiculturality. Past experiences and directions of changes.*

The 90's society use to be re-discovered as culturally differentiated. Multiculturalism is a complex concept, and usually is understood as a democratic co-existence of ones, communities or groups with defined cultural identity. According to Author, an existence of two or more culturally differentiated groups doesn't have to mean multiculturalism, it should be rather understood as cultural differentiation.

Multiculturalism means situation of permanent multicultural contacts in order to form culturally differentiated composition, integrated enough to gain common tasks.

Multiculturalism needs presence of specific state policy in order to set interpersonal relations, and the regulations have to be done on the democratic way.

There is not only one kind of multiculturalism, it has its macro, mezzo and micro-social forms.

The processes of guiding the cultural differentiates in area of Białystok from 1989 have been reflecting a state policy of Polish government. Mostly it was a policy of assimilation, assuming that sooner or later Polish society will be ethnically and culturally homogeneous.

In the area of Białystok, the past guiding the cultural differentiation led to establish the two forms of intercultural co-existence: assimilation and accommodation. The other forms of inter-ethnic co-existence, as cultural plurality, separatism or conflict are rather rare in the area.

The main sense in guiding the multiculturality is to create and accustom the new models of pluralistic education with multicultural education in all level schools in the region.